

Mozsár Ferenc

A közjavak magánkereslete

Doktori értekezés

TÉZISEK

Kutatási előzmények.

1993-ban készült egyetemi doktori dolgozatom témája az állam mikroszintű gazdasági szerepvállalása volt. Öt jelenség (közjavak, externáliák, monopóliumok, fogyasztói tévedések, szegénység) kapcsán vizsgáltam az állam allokációs beavatkozásainak lehetőségeit, illetve korlátjait. A dolgozat konklúziója szerint a "piaci csődjeivel" az állami szerepvállalás a szokásosan feltételezettnél jóval gyakrabban a saját csődjeit állítja szembe, legalább annyira fékezve, mint támogatva a társadalmi szinten hatékony erőforrás-allokáció kialakulását. Az alternatív hatékonyságjavító technikák utáni kutatást, úgy tűnt, a fentiekben említett, "közismert" jelenségek (veszteségforrások) *mibenlétének* vizsgálatával érdemes kezdeni. Erre először három egyetemi jegyzet megfelelő fejezeteinek kidolgozása, egy környezet-gazdaságtani kurzus anyagának összeállítása, illetve a kurzus vezetése, továbbá a mikroökonómia-oktatásunk megfelelő részének gondozása formájában került sor.

A fogalmi tisztázásokkal kapcsolatos kísérletek végül olyan tanulmányokban kerültek rögzítésre, amelyek az egyes jelenségeket szélesebb kontextusban, praktikus kérdésekre is válaszokat keresve elemezték. Így vizsgáltam az *extern hatásoknak* a regionális gazdasági teljesítmény magyarázatában és növelésében betöltött szerepét (Mozsár 2000), a közszolgáltató szervezetek *monopolhelyzetével* kapcsolatos kérdéseket (Mozsár 2002), illetve a *közjavak* magánkeresletének lehetőségeit (Mozsár 2003, illetve a jelen dolgozat). Az extern hatások elméletének egy másfajta alkalmazására került sor két, társszerzőként jegyzett dolgozatban (Lengyel – Mozsár 2002, 2003)

A kutatások során a hangsúly az állami szerepvállalás kritikájáról mindinkább a piaci allokáció pozitív (optimista) elemzésére helyeződött át. Ebben a dolgozatban gyakorlatilag már nem is foglalkozunk a bürokratikus koordináció

veszteségforrásaival, miközben igyekszünk rámutatni minden lehetőségre, amelyet a piac (a vállalkozók, az innovátorok) az eddigiekben már bevetettek, illetve a jövőben még ígéretesen alkalmazhatnak a hatékonyságveszteségek kiküszöbölésére.

Mint látható, néhány kérdéskör vizsgálatára még csak ezután kerülne sor. Az információhiányból, a megkérdőjelezhető preferenciákból vagy a társadalmi jólét méltánytalan (morálisan, politikailag stb. nem vállalható) eloszlásából fakadó veszteségek kiküszöbölésének magánalternatívái azok, amelyekkel a jövőben foglalkozni szeretnénk.

A dolgozat módszertanáról

A közjavak kérdéskörének, keresletük, kínálatuk piaci alternatíváinak, mint ezt a dolgozatban is jelezzük, hatalmas a közgazdasági, játékelméleti, szociológiai stb. irodalma. Jelen dolgozat nem a közösségi döntéshozatal lehetőségeire, és nem is a hatékony "alkotmányok" kidolgozásának esélyeire koncentrál. Az "összefogási készséget" olyan szűk erőforrásnak tekintjük, amelyre véleményünk szerint nem lehet a hatékony allokációval kapcsolatos várakozásokat alapozni. Arra keresünk bizonyítékokat, hogy az "összefogás" nem szükséges feltétele a közjavak előteremtésének, illetve hatékony igénybevételi lehetőségük biztosításának.

Érveléseink alapjául általában a feltételezett viselkedést leíró matematikai modellek szolgálnak. E modellek az irodalomban, ha más formában, más céllal, esetenként más konklúzióval is, fellelhetők, mint ahogyan arra hivatkozásaink is utalnak. A modelleket mind tartalmilag, mind jelölésrendszerük, jelkészletük vonatkozásában iparkodtunk "összefésülni". Ezzel nem csupán a befogadást kívántuk megkönnyíteni, hanem utalni szeretnénk volna arra a meggyőződésünkre is, miszerint a többnyire elszigetelten felvetett kérdések, megoldások, lényegüket tekintve azonos töről fakadnak. Empirikus kutatásokat a dolgozat jellegéből fakadóan nem végeztünk,

mindazonáltal iparkodtunk beépíteni az irodalomban fellelhető ilyen típusú eredményeket is.

A felvonultatott matematikai apparátus meglehetősen egyszerű. A hivatkozott irodalomban (is) fellelhető számos bonyolultabb, de ugyanakkor gyakran rendkívül elegáns modell beépítését, úgy véljük, dolgozatunk mondanivalója nem tette szükségessé. A következtetéseink többnyire kvalitatívak. Nem válaszokat adunk a felvetett kérdésekre, legfeljebb – s ha ez sikerült, a dolgozat elérte célját – ígéretes irányokat villantunk fel a további vizsgálódásokhoz.

Tézisek

1. Jól ismert a gyakorlatban, és kimerítően bizonyított az elméletben, hogy korunk egyik meghatározó koordinációs mechanizmusa, a piac, bizonyos esetekben olyan erőforrás-, illetve jövedelem-allokációt eredményez, amely a társadalom számára nem elfogadható. Az allokációs hiányosságokat a "piac csődjeiként" (market failures) szokás emlegetni. Álláspontunk szerint feltétlenül meg kell különböztetni egymástól azokat a "csődöket", amelyek a piac működési zavaraiából, működési feltételeinek hiányából, hiányosságaiból fakadnak, azoktól, amelyek csupán a különböző társadalmi értékrendszerek eltérő értékkritériumai ütközésének következtében merülnek fel. Előbbieket a "piaci tökéletlenségek", utóbbiakat "a piac alkalmatlanságai" kategóriákkal javasoljuk jelölni. Előbbiek közé tartoznak az olyan közismert jelenségek, mint a monopólium, az externáliák, a közjavak vagy az információhiányból (aszimmetrikus informáltságból) fakadó téves fogyasztói vagy munkavállalói döntések. Utóbbiak leggyakrabban vizsgált jelenségei pedig a jövedelem-eloszlás (különösen a szegénység), illetve a "helytelen" fogyasztói preferenciák okozta, társadalmilag nem kívánatosnak ítélt allokáció (dohányzás, kábítószer, presztízs-fogyasztás stb.). Messzemenően úgy gondoljuk, hogy a kétféle elégtelenséget pontosan meg kell különböztetni egymástól, különösen, ha a "kezelésükre" alkalmas eszközök megválasztásán munkálkodunk. "Piaci

tökéletlenségek" esetén a beavatkozásnak alapvetően (a "tűzoltás" eseteit kivéve: kizárólag) a hatékony piaci allokáció feltételeinek megteremtésére, a piac működőképessé tételére kell irányulnia. Ez magában foglalhatja többek között a mesterséges monopóliumok elleni föllépést, a tulajdonviszonyok tisztázását, a tulajdonosi jogosítványok érvényesítésével kapcsolatban felmerülő tranzakciós költségek mérséklését, a hatékony döntések megalapozásához szükséges informálódás költségeinek csökkentését stb. A "beavatkozás" ugyan (nem gazdasági) kényszerítő hatalmat feltételez, illetve sugall, de ezeknek a problémáknak a megoldására számtalan esetben *maga a piac is* képes. A monopóliumot a helyettesítő termékek, szolgáltatások kifejlesztésének profitígérete fenyegeti, illetve számolja fel időről időre. A tulajdonosi jogosítványok érvényesítése, respektálásának kikényszerítése gyakran piaci kínálat tárgya ugyanúgy, mint ahogyan a nem fizetők kizárását, vagy a közjavak finanszírozhatóságát szolgáló eljárások is. A piac "alkalmatlanságai" elnevezéssel arra is szeretnénk utalni, hogy e problémák orvoslását viszont nem szabad a piacra oktrojálni, mert ezek kezelésére a piac alkalmatlan. A szegénység, a jövedelmek méltánytalan differenciálódása, vagy a kábítószeres élvezete mint olyanok, a piac számára megfoghatatlan, nem érzékelhető, nem értékelhető jelenségek, legalább is nem érzékelhető, nem értékelhető hatékonysági hiányként. A szegénység természetes (bizonyos értelemben "gazdaságilag hatékony", a piac logikájával messzemenően összeegyeztethető) következménye annak, ha valakinek a birtokában nincsenek a gazdaság számára nyereségesen hasznosítható erőforrások. S ugyanígy, a kábítószeres iránt megnyilvánuló keresletre a piac a gazdaság logikája mentén ésszerűen reagál, ha megkísérelti kielégíteni azt.

2. Dolgozatunk tárgya a közjószág-jelenség. A fentieknek megfelelően az a célkitűzésünk, hogy rámutassunk a kérdéses allokációs probléma kezelésének *piaci alternatíváira*. Álláspontunk szerint az allokációs hatékonyságvesztés "piaci tökéletlenségekből" fakadó bármely formája a piac számára nyereségszerzési lehetőségként jelenik meg. A "hiba" kiküszöbölése a társadalmi jólét növekedését eredményezi, amelynek egy része a "hibát" kiküszöbölő vállalkozó által elsajátítható, profittá transzformálható. Másfelől, a "hiba" kiküszöbölése általában

nem több mint (materiális, marketing- vagy más értelemben vett) *technikai* probléma. S mint ilyen, elméletileg megoldható, kiküszöbölhető a piaci koordináció keretei között. A kényszerítésen alapuló megoldások – bár ezzel a dolgot explicit módon nem foglalkozik – véleményünk szerint általában jóval több veszteségforrást nyitnak meg, mint amennyi felszámolására (deklaráltan) bevetik őket. Miközben a "piac alkalmatlanságai" okozta társadalmi problémák csak gazdaságon kívüli kényszer alkalmazásával orvosolhatók, a piac tökéletlenségeit a piac tökéletesítése révén kell (lehet) fölszámolni.

3. A közjavak fogalmának irodalmi meghatározása rendkívül heterogén. A szokásosan előforduló fő attribútumok a következők.

a) *Nem versenyző fogyasztás.* Ez esetenként olyan értelmezést nyer, hogy a közjavakat mindenkinek ugyanolyan mennyiségben *kell* fogyasztania. Más dolgot viszont csak annyit jelent, hogy valaki fogyasztása nem csökkenti mások fogyasztási *lehetőségeit*. Az előbbi felfogással nem értünk egyet, míg az utóbbi, véleményünk szerint, pontosításra szorul. Dolgozatunkban megkülönböztetjük a fogyasztás (a haszon- vagy nyereségszerzés) "gazdasági", illetve "technikai" lehetőségeit. Egy közjószág fogyasztása lehet technikai (fizikai) értelemben rivalizálás-mentes, miközben az újabb fogyasztók megjelenése ettől még gazdasági hátrányt okozhat a többi felhasználónak, vagy hasznosságcsökkenést a többi fogyasztónak

b) *A nem fizetők kizárhatatlansága.* Véleményünk szerint ez egy olyan dimenzió, amelynek nincsen köze a javak köz- vagy magánjószág létéhez. Ennek megfelelően az ún. "tisza közjavak" definíciójából is kihagyhatónak, kihagyandónak tartjuk a kizárhatóságra történő utalást. A nem fizetők kizárása bármely, a piac által kínált termék vagy szolgáltatás esetében olyan feladat, amely csak a kizárási költségek vállalása árán oldható meg, miközben a piac – teljesen természetesen – nem tud hatékony szerepet vállalni az olyan javak előteremtésében, amelyek fogyasztásából a nem

fizetők nem, vagy csak a kínálatot lehetetlenné (gazdaságtalanná) tévő költségek mellett zárhatók ki.

- c) *Pozitív extern hatások.* Bizonyos megközelítések szerint a közjavak a pozitív extern hatások szélsőséges megnyilvánulási formái. E vélemények szerint a közjavak egyszerűen olyan javak, amelyeknek összes jótékony szolgálata pozitív extern hatások formájában realizálódik. Szerintünk a közjóság (publicness) a jószág tulajdonsága, míg az extern hatások (lásd R. Coase munkáit) a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos hiányosságoknak (a tulajdonviszonyok tisztázatlansága, a jogérvényesítéssel kapcsolatos tranzakciók költségei relatíve magasak stb.) tudhatók be.
- d) *A javak oszthatatlansága.* Az oszthatatlanság következtében bizonyos javakat az egyéni kereslet (az egyéni határértékelés) megvalósításra érdemtelennek (gazdaságtalannak) minősít. E javaknak általában létezik valamilyen – fizikai, technikai, technológiai vagy gazdasági értelemben determinált – *minimális mérete*, amelynek előállítási költsége esetleg meghaladja az egyének haszonszerzési lehetőségeit, miközben – másfelől – a jószág alkalmas arra, hogy azt többen is fogyasszák. A közös fogyasztás a dolog jellegétől függően lehet egyidejű (vonat, folyóhíd) vagy szekvenciális (szőnyegtisztító gép, babamérleg). Úgy találtuk, hogy lényeges különbség van a fogyasztók által *felváltva* használható javak és a közjóság-kategóriába sorolandó javak között. Más a probléma, mások a probléma-megoldási lehetőségek. Másfelől, ugyancsak lényeges különbség van a javak *rendelkezésre állásából* fakadó hasznosság és a javak *használata* révén realizálható hasznosság között.
- e) *Kormányzati kínálat.* A javak kormányzati (közösségi) kínálatát – minden politikai legitimációs törekvés, érvelés ellenére – általában nem a javak természete határozza meg, hanem a társadalom politikai alrendszerének saját, belső logikája. Számos jószág – még a világítótorony szolgáltatásai vagy a nemzetvédelem is – egykor a privát kínálat tárgyai voltak, s ma a kormányzat biztosítja ezeket. Más javak – napjaink privatizációs folyamatainak

eredményeképpen – éppen "visszatérőben vannak" a piacra. A létező kínálat formája sem nem alapja, sem nem oka a javak ilyen vagy olyan voltának.

4. A közjavakra egy olyan meghatározást (definíciót) javasolunk, amely szerint ebbe a csoportba csak azon javak sorolhatók, amelyek több fogyasztó által *egyidejűleg* használhatók úgy, hogy a csoportnyereség (a csoport tagjainak *összhaszna*, s az összegzéssel kapcsolatos kérdésektől most eltekintünk) – legalább is bizonyos határokon belül – a fogyasztói csoport létszámával párhuzamosan *nő*. A közjószág-kategóriából így kiesik a családtagok által felváltva használható cipő (Buchanan) vagy kerékpár éppúgy, mint a tetszőleges számú személy között elosztható kenyér. A fogalom e "leszűkítése" segítségünkre lehet abban, hogy pontosan beazonosítsuk a "közjószág-problémát", s hogy ígéretes kísérletet tegyünk a probléma hatékony megoldását szolgáló eszközök, eljárások megtalálására.
5. A nem fizetők fogyasztásból történő kizárása szerintünk – minden ilyen látszat és ilyen jellegű interpretáció ellenére – nem a javak jellegéből fakad (nem immanens minősége a javaknak). A nem fizetők kizárásának, kizárhatóságának kérdése technikai kérdés, s mint ilyen a piaci innovációk önálló területe. A relatíve magas kizárási költségek allokációs veszteséget okozhatnak. E veszteségek leküzdésére azonban egyáltalán nem feltétlenül a "potyázók" kizárását nem feltételező allokációs mechanizmusok (mindenekelőtt a kormányzati kínálat) kimunkálása, hatékonyságuk javítása az üdvözítő megoldás. Magát a problémát (relatíve magas kizárási költségek) kell megoldani, amire – mint naponta tapasztalhatjuk – a vállalkozónak, az "innovátornak" naponta támadnak újabb és újabb ötletei (kódolt tv-adások stb.).
6. Egy-egy jószág általában többféleképpen hasznos fogyasztójának. Egyes tulajdonságaiban közjózágnak minősülhet, míg másokban esetleg privátnak. Egy autóban többen is utazhatunk, s az mint ilyen, közjószág. "Eldicsekedni" azonban csak saját, kizárólagosan használható autóval lehet ("büszkeség-érték"). S ugyanígy,

azt a szolgáltatást, hogy minden megkötöttség nélkül *rendelkezésünkre áll* ("likviditás-érték"), szintén csak egy *saját* autó képes nyújtani. Ezek az "értékek" befolyásolják a javak köz-, illetve magánjóság-jellegét, s így más megítélés alá helyezhetik az allokáció hatékonyságát. A javak közös fogyasztása ráadásul többletköltségekkel (esetenként többlethasznokkal) járhat. Ez a körülmény ugyancsak figyelembe veendő, amikor véleményt formálunk a piaci erőforrás-allokáció hatékonyságáról. Végül, bármely jóság fogyasztása komplementer javak fogyasztását feltételezi, amelyek természete gyakran ugyancsak megváltoztathatja az "önmagában szemlélve" közjóságnak minősülő jóság természetét is. Az említett esetekben előfordulhat, hogy a közjavakat is magánjavakként lehet leghatékonyabban allokálni. Egy jóság hatékony allokációja "nem olvasható ki" magából a jóságból.

7. A közjavak fogyasztását nagyon gyakran kísérik extern hatások. Ezeket pozitív vagy negatív zsúfoltsági hatásnak (positive/negative congestion effects) szokás nevezni. Dolgozatunkban az extern hatásokat a szokásos meghatározásoknál tágabban definiáljuk, szándékunk szerint a jelenség lényegét ragadva meg a szokásosan előforduló mellékkörülmények vagy speciális megjelenési formák taglalása helyett. Az extern hatás eszerint *valamely* (termelési vagy fogyasztási) *aktivitás olyan (pozitív vagy negatív) jóléti hatása, amelyet az aktivitásra vonatkozó döntés meghozatalakor a döntéshozó nem vesz figyelembe.* Vagyis – s ezzel kapcsolatban ez a legfőbb mondanivalónk – extern hatással nem csak akkor kell számolnunk, ha a hatás *piaci* ellentételezése hiányzik. Más allokációs (koordinációs) rendszerekben a piaci ellentételezés fel sem merül, maga az externália-jelenség azonban ott is értelmezhető, a belőle fakadó hatékonyságveszteség ott is kimutatható. Az alternatív – önkéntes – "beszámítási" módok javíthatják a közjavak (illetve általában az extern hatásokkal kísért tevékenységek) allokációjának színvonalát. Az extern jóléti hatást tehát nem csak piaci tranzakciók közvetíthetik a döntéshozóhoz, hanem a morál, az empátia, a dogmák, s – különösen – a közjóság fogyasztása által feltételezett komplementer magánjavakkal kapcsolatos növekvő költségek is. Ezek a vonatkozások az

allokációs modellekben általában nem vették figyelembe, jóval kedvezőtlenebbnek tűntette fel így a piaci koordináció lehetőségeit.

8. Ha az újabb fogyasztó bekapcsolódása egy közjószág fogyasztásába zérus *termelési* határköltséggel jár (ettől a társadalmi határköltség az esetleges negatív zsúfoltsági hatás miatt még lehet pozitív), akkor a kérdéses jószágot célszerűen egy (természetes) *monopólium* kínálja. A monopolista erőforrás-allokációból származó hatékonyságvesztés (Harberger-háromszög) közismert, s ez újabb allokációs problémákat vethet fel a közjavakkal kapcsolatban. Álláspontunk szerint a monopólium (a helyettesíthetlenség) mindig ideiglenes, átmeneti állapot. A vállalkozó egyik fő feladata (funkciója) az innováció. Ez természetesen magában foglalja a profitot ígérő helyettesítési lehetőségek feltárását is. Korunk technikai, technológiai fejlődésének eredményei a helyettesítési lehetőségek rendkívüli ütemben történő bővülését is eredményezik (gondoljunk például a verbális, képi és egyéb kommunikációs lehetőségek kiszélesedésére). A helyettesítési lehetőségek feltárása és kihasználása a közjavak területén is javítja az allokációs hatékonyságot, minden centralizált (közösségi) mérlegelés és döntéshozatal feltételezése nélkül.
9. A "tisztá közjavak" (pure public goods) kategóriáját szokásosan a fogyasztásbeli rivalizálás hiányával és a nem fizetők kizárhatatlanságával definiálják. Szerintünk a közjavak megkülönböztető sajátosságát a rivalizálás hiányában célszerű megjelölni, s így a poláris esetet ("tisztá" közjavak) a rivalizálás (pusztán technikai értelemben vett – lásd a dolgozat 46-47. oldalait) *teljes hiánya* jelentheti. Ez nem jelent egyben a zsúfoltságtól való teljes mentességet. A közjavak fogyasztásával együtt járó negatív extern hatás véleményünk szerint olyannyira általános, olyannyira általánosan *lehetséges* jelenség, hogy annak kizárása kiürítené a tisztá közjavak kategóriáját. A rivalizálás hiányát minden esetben egy meghatározott, releváns csoport vonatkozásában értelmezzük. E javaktól tehát nem várjuk el, hogy az egész emberiség rendelkezésére álljanak, vagyis valamilyen értelemben természetesen mindig *lokális* javakról van szó. A lokalitás nem csak térben, földrajzi elhelyezkedésben értelmezendő, ennél tágabb fogalom. "Lokális közjavaknak"

tekintünk minden olyan jószágot, amelyek csak a társadalom bizonyos (kor, életmód, komplementer javak rendelkezésre állása stb. által lehatárolt) szegmensei számára kínálnak haszonnövelési lehetőséget. Ilyen értelemben valójában a legtöbb közjóság lokális közjóság. A megoldandó problémák azonban lényegüket tekintve minden $n \geq 2$ releváns csoportban hasonlóak, így a kérdéses csoport mérete (létszáma) szerint, úgy gondoljuk, nem érdemes megkülönböztetni a közjavakat.

10. A "közjóság-probléma" a fentieknek megfelelően nem a nem fizetők kizárásával kapcsolatos nehézségek táján keresendő, hanem a jószág igénybevételét (a jószág adagolását) szabályozó árazás körül. Egy extern hatásoktól mentesen fogyasztható, zérus termelési határkölségű közjóság társadalmilag optimális ára zérus. Zérus ár mellett viszont a piac semmilyen jószágot nem kínál. A legkézenfekvőbb megoldási lehetőség erre a problémára a termelői árdiszkrimináció (árdifferenciálás). A dolgozatban megmutatjuk, hogy ez a lehetőség – ami természetesen feltételezi a nem fizetők fogyasztásból történő kizárásának lehetőségét is – optimális (Pareto-hatékony) hozzáférést biztosíthat a közjavakhoz.

11. Vizsgálódásaink során olyan megoldások után kutattunk, amelyek nem feltételezik a fogyasztók megszerveződését, nem feltételezik sajátos, a kölcsönösen előnyös tranzakciók logikáján túlmutató "játékszabályok", "alkotmányok" bevezetését, "kormányok" választását, az "agresszív koordinációnak" való alárendelődést stb. Ennek érdekében néhány allokációs modellt mutatunk be, rámutatva azokra a vállalkozói lehetőségekre, amelyek a konkrét feltételek közepette felmerülhetnek a hatékonyság javítása (a vállalkozó szemszögéből nézve: a profitszerzés) lehetőségeire. A diszkrét és folytonos javak hagyományos megkülönböztetése mellett definiáltuk a "gazdasági értelemben vett" és a "technikai értelemben vett" közjavak kategóriáit. Az előbbi körben a javak fogyasztásában újonnan bekapcsolódók nem csupán a mások rendelkezésére álló jószágkészlet fizikai volumenét hagyják változatlanul, hanem gazdasági hátránnyal (profit- vagy hasznosságcsökkenés) sem járnak, míg a "technikai értelemben vett" közjavak pótlólagos fogyasztása nélkül okoz jólétszűkítést a többi fogyasztónál, hogy ez fizikai zsúfoltságot feltételezne. Értelemszerűen a harmadik csoportba azok a javak

kerültek, amelyeknél a fogyasztás negatív extern hatásának a fizikai zsúfoltság az alapja. Valamennyi esetben foglalkoztunk olyan javakkal, amelyeknél a nem fizetők kizárásával kapcsolatban felmerülő költségek aktuálisan ellehetetlenítik hatékony piaci allokációt, s olyanokkal, amelyeknél nem.

12. Megállapítottuk, hogy ha a nem fizetők alacsony költség mellett kizárhatók mind a közjószág igénybevételéből, mind annak *pótlólagos* fogyasztásából, akkor a piaci mechanizmus képes a jószág, illetve az igénybevételi lehetőség hatékony kínálatára. A közjószág előteremtése nem feltétlenül, a hatékony igénybevételi szint kialakítása viszont általában árdiszkrimináció alkalmazását feltételezi. A "rosszul hangzó" – esetenként tiltott, vagy szankcionált – árdiszkrimináció alkalmazása, újabb és újabb módozatainak kimunkálása véleményünk szerint nagyban javíthatja a piaci erőforrás-allokáció hatékonyságát. A jólét-eloszlás ezzel kapcsolatos megváltozásának (profit a fogyasztói többlet terhére) nem tulajdonítunk jelentőséget. A társadalmi szintű allokációs hatékonyság szempontjából értelmezett irrelevancia mellett azért sem, mert a termelésben felhasznált erőforrások végső soron a háztartási szektor tulajdonát képezik. A "vámon" elvesztett fogyasztói többlet így visszanyerhető az osztalék, árfolyamnyereség, vagy a magasabb munkabér, illetve tényezőjáradék "révjén".

13. Zsúfoltságra hajlamos közjavak esetén, ha a nem fizetők kizárása lehetséges, általában a tulajdonviszonyok tisztázatlansága okozza az allokációs hatékonyságvesztést. Ilyen esetekben a közjószág (közszolgáltatás) privatizációja (akár önkényes, *horribile dictu agresszív* jellegű privatizációja) segíthet a veszteség felszámolásában. A növekvő zsúfoltság extern költségei tükröződnek a rezervációs árak csökkenésében, hatékony árképzésre készítve a "tulajdonost". A tulajdon az *egyén* reális, megalapozott, érvényesíthető viszonya *a javakhoz*. A "realitás", a "megalapozottság", az "érvényesíthetőség" jobb esetben társadalmi konszenzuson alapul, de az allokációs hatékonyság szempontjából ennek nincsen jelentősége. Mindazonáltal elképzelhetők olyan kielégítően működő intézmények (lásd a dolgozat 61. oldalát), amelyek csupán *szimulálják* a tulajdonosi viszonyulást.

14. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az *altruista magatartás* populációbeli elterjedtségét összefüggésbe hozzuk a közjavak előteremtésének valószínűségével. A kettő között esetenként valóban egyenes arányosság fedezhető fel, mint azt egyik modellünk is igazolni igyekszik (az altruista viselkedés modellünkben *nem csökkenti* a kérdéses egyén jólétét, pusztán a potyautazásra vonatkozó hajlam hiányát jelenti). Azt is megmutattuk ugyanakkor, hogy minél kisebb az altruista viselkedés valószínűsége egy csoportban, annál nagyobb az *egoisták* ösztönzöttsége, hogy felülbírálják aktuális magatartásuk ésszerűségét. Magánjavak esetében – bár többnyire nem zérus – olyan kicsi a potyautazás *várható* hozama (és ez a lényeg), hogy pozitívnek ígérkező fogyasztói többlet esetén nincs az az egoista, aki ne lenne hajlandó fizetni a (mondjuk) kifliért. Az altruizmus csökkenése növeli az egoisták fizetési készségét. A dolgozatban bemutatunk egy olyan modellt, amelyben ez a két változás teljesen kompenzálja egymást, a közjavak előteremtésének valószínűsége így *független* az altruisták populációbeli arányától. A "szeretet" a társadalmak egyik legszűkösebb erőforrása. Megnyugtató lenne igazolni – a Mandeville-inél egzaktabb módon – , hogy a hatékony allokáció nem feltételezi ennek igénybevételét.

15. Bemutattuk, hogy az az Olson-i tétel, amely szerint a kis csoportok nagyobb valószínűséggel gondoskodnak maguk számára közjavakról, mint a nagyobbak, csak bizonyos körülmények esetén igaz. Tökéletesen "tisztá" közjavak esetén az egyéni haszonszerzési lehetőség, s így az egyéni motiváltság a közjószág előteremtése érdekében kifejtendő aktivitásra sem csökken a csoport méretének növekedésével. Mi több, az egyénekre háramló költségek csökkenése növelheti is a finanszírozásban való önkéntes részvétel valószínűségét. Másfelől, a csoport méretének növekedésével nő az altruista egyének létezésének valószínűsége is.

16. A folytonosan osztható (változtatható méretű) közjavak esetén először is tisztázni kellett a nem fizetők kizárásának lehetséges formáit. Láttuk, hogy a kizárási lehetőség konkrét formájától függően nem csupán az elégtelen kínálat problémájával szembesülhetünk, hanem, ellenkezőleg, a kizárás bizonyos javak túlzott termeléséhez is vezethet.

17. A dolgozatban számos helyen felmerül az árdiszkrimináció kívánatossága. Külön fejezetpontban vizsgáltuk ennek – adott feltételek melletti – hatásosságát. Mind az eladó tökéletes, mind az eladó részleges informáltsága esetén úgy találtuk, hogy az árdiszkrimináció javíthatja az allokációs hatékonyságot. Mi több, ha a kínálati oldalon egyébként versenyhelyzet van, a kínálat meg is haladhatja a társadalmilag hatékony szintet. Ez utóbbi ugyan elméletileg érdekes eredmény, a közjavak természetével (pótlólagos fogyasztás határkölsége zérus) azonban nehezen összeegyeztethető a verseny. Túlzott kínálattól tehát aligha kell tartanunk ezekben az ágazatokban.
18. Ugyancsak külön fejezetpontban tárgyaltuk a potyautazásra való hajlam és a csoportméret összefüggését. Megállapítottuk, hogy amennyiben a köz-, illetve magánjavak szigorúan normáljóságok (keresletük a jövedelem ceteris paribus növekedésével nő), illetve legalább gyenge helyettesítési viszony van közöttük (bármelyik árának növekedése legalább is nem csökkenti a másik iránti keresletet), akkor a magánegyensúlyi, illetve a Pareto-hatékony kibocsátási szint közötti olló nyílik. Ezzel kapcsolatban fölváztuk ugyanakkor azokat a hatásmechanizmusokat (a potyázás költségeinek, a szelektív ösztönzők nélkülözéséből fakadó veszteségeknek a hatása stb.). Úgy véljük, ezzel kapcsolatban föltétlenül indokoltak lennének bizonyos empirikus kutatások is, amelyek, az elméleten túl, megkísérelnék végre *mérni* a hatékonyságvesztést.
19. Az utolsó pontban a zsúfoltsági költségek egy alternatív interpretációját mutattuk be. A potenciálisan a zsúfoltság növekedését okozó többletfogyasztás társadalmi költségei ezek szerint azzal a költséggel is mérhetők, amelyekbe *a zsúfoltság adott szintjének fenntartását* biztosító társadalmi többletberuházás kerül. A zsúfoltsági költségekkel kapcsolatban rámutattunk továbbá azokra az esetekre, amikor az egyén közjószág-fogyasztásának növekedésével felmerülő társadalmi többletáldozat a komplementer javakkal kapcsolatos költségek növekedése révén internalizálódik, fékezve így a zsúfoltság egyéni és társadalmi megítélésének különbségéből fakadó hatékonyságvesztést.

20. Összefoglalásunkban, úgy véljük, nem szorul korrekcióra azon várakozásunk, miszerint a piac (a magándöntések rendszere) naponta szállítja a megoldási kísérleteket, illetve a megoldásokat a közjavakkal kapcsolatos allokációs veszteségek kiküszöbölésére. A megoldási módok két fő csoportját a vállalkozói innovációkban, illetve – a zsúfoltság, illetve a potyautazás kapcsán – a zsúfoltság növekedését eredményező fogyasztói viselkedést, illetve a potyautazást kísérő negatív jóléti visszacsatolásokban jelölhetjük meg.

Hivatkozások

Lengyel I. – Mozsár F. (2002a): *A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége.* Tér és Társadalom, 2002/2., 1-20.

Lengyel I. – Mozsár F. (2002b): *A városi területhasználat monocentrikus modelljéről.* Tér és Társadalom, 2002/3., 1-26.

Mozsár F. (2000): *Az extern hatások szerepe a regionális gazdasági teljesítmény magyarázatában és növelésében.* In: Farkas B. – Lengyel I. (eds.): Versenyképesség – regionális versenyképesség. SZTE GTK Közlemények, JATEPress, Szeged, 100-114.

Mozsár F. (2002): *A közszolgáltató szervezetek monopolhelyzete.* In: Hetesi Erzsébet (ed.): A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje. SZTE GTK Közlemények, JATEPress, Szeged, 33-49.

Mozsár F. (2003): *On the Notion of Public Goods.* In: Lengyel, I. (ed.): Knowledge transfer, Small and Medium-Sized Enterprises, and Regional Development. JATEPress, Szeged, 60-78.